

Bakü'de bir Osmanlı: Muallim Cevdet'in Neşri Maarif Cemiyetindeki Faaliyeti ve Azerbaycan Eğitim Hayatındaki Rolü

DERLEME MAKALESİ

Mehdi GENCELİ¹, Telman NUSRETOĞLU²

1 Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, mgenceli@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9705-5838

2 Doç. Dr., Hazar Üniversitesi, Tarih, t.nusretoğlu@mail.ru. ORCID: 0000-0003-0533-2429

Gönderilme Tarihi: 04.06.2024 Kabul Tarihi: 21.12.2024 DOI: 10.37669/milliegitim.1495128

Atf: “Genceli, M., ve Musretoğlu, T. (2024). Bakü'de bir Osmanlı: Muallim Cevdet'in Neşri Maarif Cemiyetindeki faaliyeti ve Azerbaycan eğitim hayatındaki rolü. *Millî Eğitim*, 54(245), 547-564. DOI: 10.37669/milliegitim.1495128”

Öz

Bugün yükselen bir ivmeyle devam eden Türkiye-Azerbaycan ilişkileri tarihi bir geçmişe sahip olup bu ilişkiler başta sosyal alan olmak üzere askerî, ekonomi ve eğitim gibi birçok sahada kendisini gösterir. 1900-1920 yıllarında bu iki devlet arasında gelişen sosyal, siyasal ve kültürel bağların neredeyse hepsinde Hüseyinzade Ali Turan'ın imzası ve dolaylı olarak etkisini görmek mümkündür. Osmanlı muhitinin tanıdığı ilk Azerbaycanlı Türk aydınlarından olan Hüseyinzade Ali Turan, Bakü'de yönettiği yayın organları vasıtasıyla Osmanlı aydınlarını da Azerbaycan'a tanıtır. 20. yüzyılın başlarından itibaren eski gücünü kaybetmeye başlayan Rusya'nın, bilhassa 1905 yılında Japonya'ya yenilmesi bu devletin baskısı altına aldığı ülkelerde daha özgürlükçü bir ortam oluşturur. Nitekim bu durum uzun süredir kendi ana dillerinde eğitim almakta zorluk çeken Türk halkları için de uygun bir fırsata dönüşür. Kafkasya Türkleri 1906 senesinde kurmuş oldukları Neşri Maarif Cemiyeti ile eksiklikleri ortadan kaldırmaya başlar. Cemiyetin kurucu başkanı Hacı Zeynelabidin Tağıyev, bu eksiklikleri giderecek uzman öğretmenleri Osmanlı'da arar ve İstanbul'dan Muallim Cevdet'i bu iş için Bakü'ye davet eder. Ekim 1907 tarihinde Bakü'ye giden Muallim Cevdet, yeni açılan “Dârülmuallimîn-i İslâm” adlı öğretmen okulunda 13 ay yöneticilik yapar. 13 aylık faaliyetinin ardından İstanbul'a dönen Muallim Cevdet'in yerine ise Hüseyinzade Ali geçer. Muallim Cevdet İstanbul'a döndükten yirmi gün sonra, Bakü'ye Hüseyinzade Ali adına, 20 Aralık 1908 tarihli bir mektup gönderir. Bu çalışmada Muallim Cevdet'in mektubundan yola çıkılarak ilgili dönem hakkında bilgiler verilmekle beraber, Bakü'de Türkçe eğitim çabalarına ve bu gayretlere önemli katkılar sunan Muallim Cevdet'in faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Muallim Cevdet'in Azerbaycan'ın eğitim hayatının gelişiminin yanı sıra Türkiye-Azerbaycan aydınları arasındaki ilişkinin sağlanmasına da hizmet ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Neşri Maarif Cemiyeti, Bakü, Hüseyinzade Ali, Muallim Cevdet, Dârülmuallimîn

An Ottoman in Baku: The Activities of Muallim Cevdet in the Neşr-i Maarif Society and His Role in the Educational Life of Azerbaijan

Abstract

The relations between Turkiye and Azerbaijan, which continue to gain momentum today, have a historical basis and these relations have manifested themselves in many areas, especially in the social sphere, military sphere, economy and education. In almost all the social, political and cultural ties that developed between these two states from 1900 to 1920, the influence of Huseynzade Ali Turan is noticeable. Known in the Ottoman environment as one of the first Azerbaijani Turkish intellectuals, Huseynzade Ali Turan contributed to the acquaintance of Ottoman intellectuals to Azerbaijan through media organs he managed in Baku. Since the beginning of the 20th century, Russia began to lose its former power, especially after its defeat by Japan in 1905 a more liberal environment was created in the countries it oppressed. In fact, this situation has turned into a convenient opportunity for the Turkish people, who have had difficulties in receiving education in their native language for a long time. Thus, Caucasian Turks started to eliminate the deficiencies with the help of the Neşr-i Maarif Society, which they founded in 1906. The founding president of the society, Haji Zeynelabidin Tagiyev, looked for experienced teachers in the Ottoman Empire who could eliminate these deficiencies, and invited Muallim Cevdet from Istanbul to Baku for this purpose. Thus, in October 1907 Muallim Cevdet went to Baku and worked as the director of the newly opened pedagogical school called “Dârümuallimîn-i İslâm” for 13 months. Muallim Cevdet, who returned to Istanbul after 13 months of activity, was replaced by Huseynzade Ali. Twenty days after returning to Istanbul, on December 20, 1908, Muallim Cevdet sent a letter to Baku addressed to Ali Huseynzade. In this article, we provide data on the period based on Muallim Cevdet letter; also mention the activities of Muallim Cevdet, who made significant contributions to Turkish education in Baku. It has been determined that Muallim Cevdet not only contributed to the development of Azerbaijan’s educational life, but also served to strengthen the relationship between Turkish-Azerbaijani intellectuals.

Key Words: Neşr-i Maarif Society, Baku, Huseynzade Ali, Muallim Cevdet, Dârümuallimîn

Giriş

Azerbaycan, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmalarıyla büyük ölçüde Rusya’nın işgaline uğradıktan sonra Türk-Müslüman ahalinin eğitim alanında içinde bulunduğu durum pek iç açıcı değildir. Dönemin şartlarından da kaynaklı olarak Kafkasya’da Müslümanlara ait eğitim yerleri genelde camilerin bünyesinde eski usulle ve müfredatla faaliyetlerine devam eder. Kafkasya, Çarlık rejiminin hâkimiyeti altına geçtikten sonra az sayıda ilkokul açılrsa da eğitim dili Rusça olduğu için Müslüman ailelerin çocukları söz konusu okullarda modern eğitim almaktan mahrumdur. Yine işgal sonrası Rusya, bölgede kalıcı hâle gelebilmek için Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine de başlar, Kafkasya’da *Ortodoks Hristiyanlığınu Berpa Cemiyeti* olarak adlandırılan ve Çar ailesinin himayesinde kurulan bir cemiyet ortaya çıkar. Bu cemiyete bağlı

kiliselerin bünyesinde misyoner okulları da açılır (Nusretoğlu, 2017). Ayrıca bu dönemlerde Rusya'nın hâkimiyeti altındaki ulusları Ruslaştırma politikası da yoğun olduğundan Müslüman halk üzerindeki baskı giderek artar. 1867 yılında Rusya hükümeti tarafından onaylanan Kuzey ve Güney Kafkasya'da okulların açılmasına ilişkin kurallar da Ruslaştırma politikalarının bir sonucudur. İşte bu zor ve olağanüstü şartlarda Azerbaycan'da kurulan millî cemiyetler ve Türk-Müslüman aydınlar ana dilde eğitim veren okullar açılması, öz değerlerin geleneklerle örtüşecek biçimde tekrar inşa edilmesi için yoğun çaba sarf etmekteydiler.

Bu teşebbüsler sonucunda başlangıçta Çarlık rejiminin onayladığı çerçeveleri de aşmadan ileriye doğru bir adım olarak hem Rus hem de Türk dilinde eğitim veren Rus-Tatar okulları açılır. Bu okulların ilki Yelizavetpol Eyaleti'nin Gazak bölgesinde faaliyete başlar (Memmedov, 1996). Daha sonra Azerbaycan millî maarif hareketi tarihinde büyük role sahip olan Sultan Mecid Ganizade ve Habib Bey Mahmudbeyov'un Rus-Tatar okulları açılır. Büyük şehirlerde bulunan birkaç Rus-Tatar mektebinin dışında Müslüman ahalinin çocuklarını okutabileceği modern okul bulunmamaktadır. Halkın bir bölümü Rus-Tatar okullarına kısmen olumlu bir yaklaşım sergilese de Çarlık rejiminin kolonizasyon paradigmasıyla açtırdığı, Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma hedefine hizmet eden diğer okullara Müslümanların güveni yoktur ve büyük çoğunluk çocuklarını bu okullarda okutmaya sıcak bakmaz. Çünkü maruz kaldıkları muameleler ve öz benliklerinin yok edilmesi için yapılanlar halkın hafızasında taptaze bir biçimde durmaktadır.¹

1905 yılında Rusya Japonya'ya yenilince bu devletin egemenliği altındaki uluslar durumdan faydalanmak ve kendi öz kimliklerini tekrar ortaya koyabilmek için uygun fırsatlar arar. 1905 yılında gerçekleşen Rus Devrimi, Azerbaycan halkının aydınlanması ve eğitim politikalarının gelişmesi açısından önem taşır. Rusya'da oluşmaya başlayan kısmi özgürlükçü siyasi ortamdan faydalanan Azerbaycan'ın millî burjuvazisinin parlak temsilcileriyle aydınlar birleşerek ana dilde gazete ve dergiler yayımlamaya, yararlı cemiyetler kurmaya, matbaa, tiyatro ve okullar açmaya başlar. Aynı yıl hayırsever iş adamı H. Z. Tagiyev'in başkanlığında kurulan Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti bütün bu millî faaliyetlerin merkezi hâline gelir (Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, 2000).

¹Azerbaycan ve Türkistan'ın kültürel asimilasyonunda Rus bilginler Mayendorf ve Nikolay İlminski'nin görüşleri etkili olmuştur. Mayendorf: "Müstemlekelerimizde yalnız sömürme gayesini takip etmeliyiz, oraya çok sermaye konulmamalı çünkü müstemlekeler, medenî ve siyasi seviyeleri az çok yükseldi mi, sömürgeci devletten ayrılıyorlar." (Yalçınkaya vd., 2015:17) sözleriyle bu politikayı ortaya koyarken İlminski ise Türklerin Kiril alfabesine geçirilmesinin gerekliliği ve soyadlarına Rusça eklerin getirilmesi gibi görüşleriyle halk ve aydınların kendi kültürlerinden koparılmasını hedeflemiştir. (Yalçınkaya vd., 2015:18).

Millî burjuvazi ve aydınların iş birliğiyle Müslüman ahalinin okuma-yazma oranını yükseltmek için yeni bir seferberlik başlatılır, millî okulların açılması için çeşitli projeler ortaya konulur ve programlar yapılmaya başlanır. Araştırmanın temelini Azerbaycan'da bu süreç sonucunda gelişen eğitim faaliyetlerinde Muallim Cevdet'in rolü oluşturmaktadır. Hüseyinzade Ali ve Muallim Cevdet arasındaki mektuplaşmalar bu hususlarda açıklayıcı mahiyet taşımaktadır.

Yöntem

Sosyal bilimler alanına ait bu çalışmayı kaleme alma aşamasında öncelikle literatür taraması yapılmış, konuyla ilgili doğrudan ve dolaylı kaynaklar mümkün olduğu kadar geniş bir şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda konu hakkında yapılan çalışmaların az olduğu görülmüştür. Özgünlük açısından olumlu olan bu durum bilgiye ulaşmak için arşiv taraması yapma gibi zorlukları da beraberinde getirmiştir. Azerbaycan Devlet Arşivinde yapılan taramalar, bu araştırmalardan elde edilen bulgular ve belgelerin analizi çalışmamızın ana yöntemini teşkil etmiştir. Bu bağlamda başka önemli hususlardan biri de Muallim Cevdet ve Ali Bey Hüseyinzade arasındaki mektuplaşmalardır. Bunun yanı sıra konuyla ilgili araştırma eserlerinden, biyografik okuma, tarihsel eleştiri ve mukayese metotlarından yararlanılmıştır.

Neşr-i Maarif Cemiyeti

Azerbaycan burjuvazisi ve aydınlarının eğitim konusundaki çabalarının meyvelerini vermeye başlaması XX. yüzyılın başlarına tesadüf eder. 1906 senesinde Bakü Guberniyası'nın² Müslüman ahalisinin okuma yazma oranını yükseltmeyi hedefleyen bir cemiyet oluşturulur. Daha sonra bu cemiyet isim değişikliği yapılarak Neşr-i Maarif adını alır. 10 Kasım 1906 tarihinde Bakü Duması³ salonunda gerçekleşen resmî açılış töreninde söz alan Ağa Mir Muhammet Kerim Ağa, Ahmet Bey Ağaoğlu, Hacı Zeynalabidin Tagiyev gibi önemli şahıslar cemiyetin gerekliliği ve göstereceği faaliyetlerle ilgili konuşmalar yapar (Genceli, 2021). Bakü Guberniyası yönetimi tarafından faaliyetine onay verilen cemiyetin kurucuları olarak 7 kişinin ismi geçer: İsmayil Bey Seferaliyev, Hasan Ağa Hasanov, Mehmed Hasan Hacınski, Esedullah Ahmedov, Ağa Hüseyin, Aliğa Hasanov ve Hasan Mustafayev. Adı geçen şahıslar Bakü Şehir Dumasının Müslüman vekilleridir. Bu kişilerin kurucu olarak seçilmesinin Çarlık rejiminden onay alabilmeyi kolaylaştırmakla ilgili olduğu düşünülebilir. 24 Kasım 1906 tarihinde yapılan gizli oylama sonucunda da Hacı Zeynalabidin yönetim

² Guberniya: Rus yönetim sisteminde en geniş çaplı idari bölge, vilayet.

³ Duma: Yasama meclisi.

kurulu başkanı seçilir. Ahmet Bey Ağaoğlu ise yönetime seçilen 3 kişiden biri olur (Azerbaycan Millî Arşiv İdaresi [AMAİ], fond.312, siyahı 1, iş 2).

Cemiyetin tüzük ve programına bakıldığında Kafkasya Müslüman Türklerinin komşu halklarından geride kaldığı eğitim meselesini halletmeyi amaç edindiği görülür. Bu gaye için Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de açılan halkevlerinin bir benzeri olan halk okuma ve öğrenme evlerini, halk kütüphaneleri açmak, yeni okullar kurmak, camilerin bünyesinde bulunan mevcut okulların derslik ve öğretmen ihtiyacını karşılamak, modern eğitime geçişini teşvik etmek suretiyle daha iyi ve kaliteli eğitim yapmalarına yardım etmek, halkın okuma-yazma oranının yükseltilmesine çalışmak, yeni açılacak millî okullar için öğretmenler yetiştirmek, derslikler ve kütüphaneler kurmak, fakir ailelerin çocuklarının eğitimine destek vermek seferberliğin temel dinamikleriydi (AMAİ, fond 46, siyahı 2, iş 120).

Neşr-i Maarif Cemiyeti yukarıda bahsedilen amaçları gerçekleştirmek adına maddi ihtiyaçlarını yapılan bağışlarla karşılamaktaydı. Cemiyetin daha kurulduğu gün Hacı Zeynalabidin 3 bin manat değerinde bir yardım yapmıştır. Bu 3 bin manatla beraber aynı gün toplam 19 bin manat değerinde bir gelir söz konusu idi (Genceli, 2021). Cemiyetin faaliyet döneminde de bu bağışlar süreklilik göstermiş, Tagiyev dışında Şemsi Esedullayev, Musa Nagiyev gibi iş insanları da kuruma yüklü bağışlar yapmıştır (AMAİ, fond 312, siyahı 1, iş 7). Cemiyet yönetimi bütün bu yardımlarla ilgili düzenli şekilde hesaplar hazırlayarak arşiv oluşturmuş, makbuzlar kesmiş, şeffaf bir tutumla gelir ve harcama defterleri tertip etmiş, her senenin ayrıntılı raporlarını hazırlayarak topluma ve genel kurula devamlı bilgi vermişlerdir.

Neşr-i Maarif Cemiyetinin çalışmaları başlangıçta Bakü vilayeti ile sınırlı olsa da sonraki yıllarda açtığı şubelerle âdeta bütün Kuzey Azerbaycan'ın eğitim bakanlığı gibi olmuş ve Azerbaycan toplumunun millî aydınlanmasına önemli katkılar sunmuştur. Gence, Guba, Gusar, Şuşa, Karyagin (şimdiki Fuzuli), Göyçay, Ağdaş, Nuha (şimdiki Şeki) gibi bölgelerde cemiyete bağlı okullar Müslüman ahalinin eğitiminde mühim rol üstlenmiştir. Neşri-i Maarif, ilk okullarını Bakü'de Hacı Banu, Hacı İmam Ali ve Taze Pir camilerinin bünyesinde açmıştır. İlk açıldığı yıllarda bu okullarda 300 kadar öğrenci eğitim hayatına başlamıştır, Azerbaycan eğitim tarihinde yaşanan bu önemli gelişme Müslüman nüfus tarafından olumlu karşılanmıştır. Cemiyet köylerde kendi

imkân ve çabalarıyla okul açarak bu eğitim seferberliğinde yer almak isteyen şahıslara da her türlü destek olarak okulların açılmasına ilişkin izinler konusunda ve onların kitaplarını, öğretmenlerini temin etme noktasında her türlü desteği sağlamıştır. Daha sonra Balahanı, Emircan ve Buzovna başta olmakla Bakü köylerinde doğrudan Neşr-i Maarifin kendi okulları açılmıştır (AMAİ, f.312, siy.1, iş 138). 1911 senesinden itibaren cemiyet devlet hazinesinden her açılan köy okulu için 700 ruble yardım da almaya başlamıştır. Azerbaycan arşivlerinde bulunan, cemiyetin Bakü Guberniyası ve Dağıstan vilayetinin halk maarifi idaresinin müdürüne yazdığı 1911 senesine ait mektup ve raporlardan Emircan, Bülbüle, Surahanı, Şagan, Bibi Heybet, Buzovna, Hövsan, Zabrat, Keşle, Pirşağı, Ramani erkek okullarıyla Balahanı’daki hem erkek hem kız okulunun hazineden yukarıda belirtilen miktarda hazine yardımı aldığı anlaşılmaktadır. 1 Ocak 1914 tarihine ait cemiyet istatistikleri incelendiğinde ise okulların tamamında toplam 947 öğrencinin öğrenim hayatına devam ettiği anlaşılmaktadır (AMAİ, f.312, siy.1, iş 4).

Neşr-i Maarif kadroları ve Azerbaycan aydınları XX. yüzyılın başlarından itibaren bu millî eğitim ve uyanış seferberliğine; okul, gazete ve cemiyetler açarak Kafkasya Müslümanlarının Çarlık rejimine karşı millî direncini diri tutma çabalarıyla paralel olarak eğitimden siyasete geniş bir alanda Osmanlı Devleti’yle ilişkileri geliştirmeyi de esas hedeflerinden biri olarak belirlemiştir. Tagiyev ve Nagiyev gibi millî burjuvazinin önde gelen temsilcileri Osmanlı Devleti’ni kendi devletleri gibi görerek Balkan ve Birinci Dünya Savaşı zamanı Azerbaycan aydınlarıyla el ele verip Anadolu için yardım seferberliği başlatmıştır. Azerbaycan aydınlarının bu tutumlarından ve özellikle Neşr-i Maarif Cemiyeti aracılığıyla Kafkasya Müslümanlarının eğitiminde yaptıkları çalışmalardan dolayı Nagiyev, dönemin Osmanlı Sultanı tarafından birinci dereceden Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmiştir (Nusretoğlu, 2021). Tagiyev Çarlık makamlarına yaptığı başvurularına olumsuz yanıt almasına rağmen ısrarlı tutumunu sürdürmüş, hatta yeni tahta çıkan II. Nikolay’ın eşi Çariçe Mariya Fyodorovna’ya pahalı hediyeler sunarak onun adını vereceği okulu açmak arzusunda olduğunu beyan etmiştir. Tagiyev Bakü’de ilk kız okulunu açmayı başarıp bu okula Rusya’nın farklı coğrafyalarından Müslüman kadın öğretmenleri ve kız çocuklarını toplayarak onların eğitim almalarına vesile olmuştur.

Hacı Zeynelabidin açılan yeni okulların öğretmen ve derslik ihtiyaçlarını karşılamak için Osmanlı’dan destek almayı arzu etmiş, bu amaçla

Ağustos 1907’de Neşr-i Maarif Cemiyetinin başkanı sıfatıyla, öğretmen ve gazeteci Ahund Yusuf Talıbzade’yi cemiyetin faaliyetleri hakkındaki raporlar ve hazırlanmış olduğu Türkçe Kur’an tefsiriyle birlikte kendi temsilcisi olarak Osmanlı sultanı II. Abdülhamid’in huzuruna göndermiştir (Nusretoğlu, 2021).

Dârümuallimînin Kuruluşu ve Muallim Cevdet’in Bakü’deki Faaliyetleri

Neşr-i Maarif Cemiyeti okullarını açtıktan sonra ciddi bir öğretmen eksikliği hissedilir. Çarlık eğitim yasalarına göre ancak öğretmenlik eğitimi almış şahıslar okullarda kanunen istihdam edilme şansına sahiptir. Cemiyet sorunun çözümüne az da olsa katkıda bulunmak için ilk dönemler öğretmenlik kursları açmaya karar verir. Bakü Realnı Mektebi’nin⁴ bünyesinde özel akşam kursları açılrsa da bu kursu bitirenler de okullarda öğretmenlik görevinde bulunmak için Rus makamlarından gerekli izni alamamıştır (Memmedova, 2005). Cemiyet yine uzun girişimler sonucunda Kafkasya Genel Valiliğinden Müslüman okullarında istihdam edilmek için bir yıllık öğretmenlik kursu açma izni almıştır. 1 Eylül 1907 tarihinde Müslüman Öğretmenler Okulu Dârümuallimîn⁵ açılmış, onun bünyesinde hem de bir ilkokul eğitim hayatına başlamıştır (AMAİ, f.312, siy 1, iş 138).

Ahmet Ağaoğlu *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanan makalesinde Dârümuallimînin açılmasına değinerek tüm Kafkasya için öğretmen yetiştirecek bir Türk okuluna büyük ihtiyaç olması sebebiyle Tagiyev’le görüşerek onu maddi destek konusunda ikna ettiklerini ve bu önemli eğitim yuvasının kurucu, idareci kadroları konusunda da doğal olarak gözlerin İstanbul’a çevrildiğini ifade eder (Albayrak, 1998).

Bu okullar ve yapılan çalışmalar Müslüman halkın bilinçlenerek ortak şuurla hareket etmesine zemin sağlar. Neşr-i Maarif Cemiyetinin kurucu başkanı Hacı Zeynelabidin eğitimin sınırlı kalmamasını ve daha da genişleyerek ülke geneline yayılmasını istediği için tecrübeli bir ismin olması gerektiğine inanarak bunun için araştırmalar yapmıştır. Bu anlamda millî bir uyanış yoluna girmiş Azerbaycan Türklerinin umut dolu nazarları doğal olarak İstanbul’a yönelmiş, Osmanlı payitahtındaki farklı çevrelerle iyi ilişkileri bulunan Ahıska Türklerinden Hafız Mehmet Şeyhzade bu amaç doğrultusunda İstanbul’a gönderilmiştir

⁴ Realnı Mektebi: Altı yıllık eğitim veren modern tarzda okullar.

⁵ Ahmet Ağaoğlu, Muallim Cevdet’in ölümü üzerine Osman Ergin’in hazırlanmış olduğu kitaba yazdığı hatıra yazısında bu okulun adının Füyûzât olduğunu belirtmiş ve sonrasında bu yaygın bir yanlış hâline gelmiştir. (Ergin, 1937: 99). Azerbaycan Devlet Arşivindeki belgelere göre okulun tam ismi Dârümuallimîn-i İslâm olup “Füyûzât” Hüseyinzade Ali Bey’in çıkarmış olduğu derginin adıdır. Muallim Cevdet çalışmamızda yer verdiğimiz annesine yazdığı mektuplarda da okulun adını hep Dârümuallimîn olarak zikretmiştir.

(Guliyev, 2015). Şeyhzade’nin araştırmalar ve değerlendirmeler sonucu ileri sürdüğü önerileri neticesinde İstanbul’dan ismi ön plana çıkan Muallim Cevdet öğretmen okulları ve eğitim programlarını düzenlemek üzere Bakü’ye davet edilmişti. Millî gelişim fikrine bağlılığı, İslam dünyasının geleceği ve içine düşmüş olduğu zorlu durumdan kurtuluşuyla ilgili varmış olduğu kanaatleri, geliştirdiği vizyon itibarıyla Müslüman Türk nüfusun ancak eğitim seferberliği, yeni eğitim ve öğretim doktriniyle Rusya esaretinden kurtulabileceğine inanan Muallim Cevdet bu teklifi memnuniyetle kabul etmiş, bunu davasına hizmet noktasında bir fırsat olarak görmüştür. Nitekim o Usul-i Cedit okullarında görev alarak Müslümanların aydınlanması için çalışan öğretmenleri mücahit olarak nitelendirmiş ve bu hareketi başlatan Gaspıralı İsmail’i takdir etmiştir (Albayrak, 1998).

Muallim Cevdet⁶ teklifi aldıktan sonra öncelikli olarak Bakü’de okutulacak kitaplar için bir liste hazırlar ve bunun neticesinde kendisine bütçe olarak ayrılan 2000 ruble parayla kitapları tedarik ederek Bakü’ye doğru yola çıkar. 1907 yılının Ekim ayında Bakü’ye gelen Muallim Cevdet buradaki ilk izlenimlerini annesine gönderdiği mektupta şöyle ifade eder:

“Bakü’den, Hacı Zeynelabidin Tagiyev Efendi’den ansızın telgraf almıştım. Hemen birkaç gün içinde zaptiye nezaretinden pasaportumu, maarif nezaretinde lâzım gelen memurdan iznimi aldıktan sonra o gün Alman vapuruyla Batum’a azimete kalkıştım. Çarşamba akşamı Batum’a çıktım. Batum’da iki gece kaldım. Trenle Tiflis’ten geçerek bir gece bir gündüz ve yine bir gece sonra Bakü’ye indim. Hacı Zeynelabidin Tagiyev’in evine gittim. Ev söylerim size, ev değil bir saray! Beyoğlu’nun en büyük otelleri, öyle süslü ve mükemmel değil. Kapıcıya şahsımı anlattıktan sonra efendinin yanına çıktım. Buralarda öyle bizde olduğu gibi on yerden temenna etmek, el etek öpmek âdeti yok. Kaide-i İslâmiye üzere ancak musafaha ediyorlar [tokalaşıyorlar]. Ben bunu oraya gidince elini vermesinden anladım. Acemilik etmedim. Zaten İstanbul’da iken Bakü’de, İran’da ve Rusya Müslümanlarında bu güzel musafaha sünnet-i şerifesinin yapıldığını

---

⁶ 7 Mayıs 1883’te Bolu’da dünyaya gelen Muallim Cevdet ilk ve orta öğrenimini Bolu ile Kastamonu’da aldıktan sonra İstanbul’da Darülfünun’un hukuk bölümüne girer. Ailevi sebeplerden maddi sıkıntılar baş gösterince öğrencilerine aylık veren Darülmualiminin edebiyat bölümüne kaydolur. Bu sırada Beyazıt Camiinde Araçça dersleri alır. Öğretmen okulundan mezun olduktan sonra Darüşşafakada görev alır. 1907’de davet üzerine Azerbaycan’a gider. Burada kaldığı 13 aylık süre içerisinde eğitim ve basın faaliyetleri aracılığıyla millî dil ve kültürün gelişmesine katkı sağlar. 1908’de tekrar İstanbul’a döndükten sonra eğitim alanında kendini geliştirebilmek için Avrupa’ya giderek Cenevre’de pedagoji, Paris’te felsefe ve tarih dersleri alır. 1910’da yurda döner ve sağlığının bozulduğu 1931 yılına kadar dersler vererek eğitim faaliyetlerini sürdürür. 3 Aralık 1935’te vefat eder ve Edirnekapı Mezarlığına defnedilir. (Sayar, 2020: 311-313).

bilirdim. Oturduk, konuştuk, beni sevdi. Beni niçin getirttiğini, Bakü'de maarif-i İslâmiye'nin ilerlemesi için çok arzu beslediğini, benim bu işlere bakmak üzere Dârümuallimîn müdürlüğünü kabul etmecliğim lüzumunu söyledi. Sonra beni oturacağım yere gönderdi. Pek iyi. Yeni Dârümuallimîn içinde bir yer. Mektep de yeni yapılmış. Şimdilik misafir olmak üzere "Mihmanhane-i İslâmiye" deyim fakat masraf Hacı efendiye ait. Şehir pek güzel. İstanbul'da böyle temiz, geniş caddeler yok. Şehrin halkı dörtte üç İslam, bir kısmı Rus'tur. Lisan Anadolu Türkçesi gibidir. Elhamdülillah, İslâm merkezindeyim, Frenk içinde bulunmuyorum." (Ergin, 1937:97).

Bakü'de bulunduğu süre zarfında memnun olduğu anlaşılan Muallim Cevdet yine annesine gönderdiği bir başka mektubunda duygularını yineler:

"Elhamdülillah, sâye-i şâhânedede, İstanbul'da gördüğüm tahsil yardımıyla burada İslâm namına güzel güzel hizmetlerde bulunuyorum. Dua ediniz muvaffak olmakta devam edeyim. Burada her şey iyi. Yalnız şehir Ankara gibi değil. Bereket versin ki deniz manzarası lâtif. Gazyağlarının çıkarıldığı yerlerin gezilmesi hoş. Şehirde zengin pek çok. Ahalisinin dili Türkçedir, fakat Anadolu Türkçesi gibi. Herhalde (Bolu) Türkçesi gibi kaba değil. Ben tabii ahali ile değil, erbab-ı ilim ve kalemlerle konuşup görüşüyorum." (Ergin, 1937:97-98).

Muallim Cevdet'le birlikte Dârümuallimîn kadroları arasına İstanbul'dan Darüşşafaka mezunu Beşiktaşlı Küçük Fuad ve Baha Said de dâhil edilmiştir (Guliyev, 2015).

Dârümuallimînin programını da hazırlayarak Bakü eşraf ve ayanlarından oluşan kurula kabul ettiren Muallim Cevdet müdürlük göreviyle beraber Türkçenin grameri, eğitim ilke ve yöntemleriyle ilgili dersler de vermiştir. Muallim Cevdet'in hazırladığı programa göre Bakü Dârümuallimîninde aşağıdaki dersler okutulmaktaydı: Türk Dilinin Grameri, Türk Edebiyatı, Farsça, Pedagoji, İslam Tarihi ve Umumi Tarih olmakla Tarih, Coğrafya, Matematik, Fen bilimleri, Şariat ve Tecvit (Albayrak, 1998).

Dârümuallimîninde konferanslar düzenleyerek Azerbaycan aydınlarıyla öğrencileri buluşturan Muallim Cevdet öğrencilerinin millî duygularının, tarih ve kimlik bilinçlerinin yüksek olmasına çalışmıştır. O İstanbul'dan fes getirterek öğrencilere dağıtmış, fesli Dârümuallimîn öğrencileri halk arasında da ilgi görmüştür (Ergin, 1937).

Ahmet Ağaoğlu Muallim Cevdet’in vefatı dolayısıyla Osman Ergin’e yazdığı mektubunda merhumun Bakü’de gerçekleştirdiği eğitim faaliyetlerinin Azerbaycan Türklerinin millî uyanışı üzerinde etkili olduğunu kaydetmiştir. Ağaoğlu başka bir yazısında da yine Muallim Cevdet ve Dârümuallimîn’in rolünü şöyle ifade etmiştir: “Cevdet Bey’in kurmuş olduğu Dârümuallimîn vasi bir müessese şeklini almıştır. Buradan neşet etmiş yüzlerce efendi Kafkasya’nın muhtelif köşelerine, merkezi aşarak Türkistan’ın her tarafına Türk irfanı saçmışlardır.” (Albayrak, 1998:10).

Muallim Cevdet Çarlık rejiminin özellikle din alanında gerçekleştirdiği Azerbaycan Türklerini mezhep üzerinden ayrıştırma, Anadolu Türkleriyle aralarına duvar örme siyasetini etkisizleştirmek, Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik iklimi tesis etmek için çalışmış, dersten artan kalan zamanlarında öğrencilere Kur’an ve Tefsir esaslı din dersleri vermiş, dil ve kültür yönüyle de Azerbaycan-Türkiye kardeşliğinin güçlenmesine katkı sunmuş, Çarlık rejiminin asimilasyon politikalarına karşı çıkmıştır.

Muallim Cevdet muhtemel Rus baskıları neticesinde Bakü’de sadece 13 ay⁷ kalıp İstanbul’a dönmüştür. Cevdet, Bakü’den Odesa’ya gidip oradan gemiyle İstanbul’a ulaşır. Cevdet’in Bakü’de müdürlüğünü yaptığı Dârümuallimîn, Cevdet Bey’in Türkiye’ye dönmesinden sonra Hüseyinzade Ali Bey tarafından idare edilmiştir (Bayat, 1998).

Dârümuallimîn’in İki Müdürü: Muallim Cevdet’in Hüseyinzade Ali Bey’e Mektubu

Bakü’deki eğitim faaliyetleri açısından Muallim Cevdet kadar önemli diğer bir isim de Hüseyinzade Ali’dir. Gerek Türkiye gerek Azerbaycan siyasî ve edebî hayatında önemli izler bırakan Hüseyinzade Ali Bey 76 yıllık ömrüne sığdırdığı geniş faaliyetin ardından döneme ışık tutan ciddi bir arşiv bırakmıştır. 17 Mart 1940 tarihinde vefat eden Hüseyinzade Ali Turan’ın şahsi arşivi, 2007 yılında kızı Feyzaver Alpsar tarafından Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Arşivine bağışlanmıştır. Üniversite kütüphanesinde “Hüseyinzade Ali Turan Arşivi” adı altında bir birim oluşturulmuş ve Hüseyinzade’den kalan evrak tasnif edilerek araştırmacıların hizmetine

---

⁷ Muallim Cevdet’in Bakü’de tam olarak ne kadar kaldığının anlaşılması Hüseyinzade Ali Bey’in arşivinden çıkan mektubunda verdiği bilgilerle mümkün olmuştur.

sunulmuştur. Yavuz Akpınar ile Gözde Güngör, arşivdeki evrakı tanıtım içerikli üç makale yayımlamışlardır.⁸

Hüseyinzade'nin arşivinde dikkat çeken belgelerden biri Muallim Cevdet'in İstanbul'dan Bakü'ye gönderdiği 20 Aralık 1908 tarihli mektubudur. Hüseyinzade Ali'nin arşivinde bulunan diğer mektuplar gibi bu mektup da dönem itibariyle Azerbaycan/Kafkasya-Türkiye ilişkilerini öğrenme bakımından birincil kaynak teşkil etmektedir:

Ma'ruz-ı âcizânemdir

Odesa tarikiyle ve kemal-i zahmetle buraya muvasalat edeli yirmi gün oldu. Bir taraftan yorgunluk, diğer taraftan Boğaziçi'nde birtakım meşagil-i hususiyenin tahaddüsü, şimdike kadar takdim-i arizaya mâni oldu. Mamafih bir hafta evvel Terakki idarehanesine gönderdiğim mektupta gerek savb-ı âlilerine, gerek Ali Ekber ve Muhsin Han cenaplarına tekrimat-i âcizânemin tebliği temenni edilmiştir. Doktor Bahattin Şakir Bey'i dört defa aradım. Birinde işi olduğu için kimseyi kabul etmediğini odacı söyledi. Diğer defalarda ise idarehaneye gelmemişti. Dün millet meclisi hakikaten şanlı surette küşad edildi. Ah, burada olup da seyretmeliydiniz. Bütün İstanbul halkı ayakta idi, herkesi şetaret bürümüş idi dersem mübalağa değildir. Şimdiye kadar atıp tutmak, gayri muhik ve zamanı gelmemiş metâlib serdetmek gibi hayli intizamsızlıklar görüldü. Bunlara sedd-i sedid olacak meclis-i mebusan'dır. Ümit ederiz ki meclis bu fenalıkları ıslah edecek, muntazar olan kudret-i tesviye-kârâneyi gösterecektir. Resm-i cârinin tafsilatını havi gazete parçasını mazrûfen takdim ediyorum. İstanbul'a sık sık inemiyordum. Bundan dolayı dağdağa-ı şehriyeden oldukça azadeyim. Muhakemetü'l-Lügatayn'i bu posta ile taahhütlü olarak suy-i edibanelerine takdim ettim. Şeref telakki edeceğim sipariş-i ilmiler hakkında elimden geleni yapacağımı vaat ile teveccühat-ı kâmilânelerine peydâ-yı liyakat etmeye sa'y edeceğim. Müdür-i mektephane cenaplarına ve konsol-ı İran cenaplarına ayrıca mektup takdim edemeyeceğimden dolayı kusurumun affı müsterhemdir. Zaten zâtalilerine yazılan bir varakpare bittabi onlar hakkında lâzımî tekrimatı câmi olacağı için bir taşla iki kuş vurulmuş ve bu yolun benim gibi vakti dar olanlarca pek ziyade mülzem olduğu tabii bulunmuştur.

⁸ Yavuz Akpınar, Gözde Güngör, "Hüseyinzade Ali Turan'ın Arşivindeki Belgeler-1", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, sayı 19, Temmuz-Aralık 2010, s. 13-58.

Yavuz Akpınar, Gözde Güngör, "Hüseyinzade Ali Turan'ın Arşivindeki Belgeler-2 (Kartpostallar)", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, sayı 20, Ocak-Haziran 2011, s. 1-25.

Gözde Güngör, "Hüseyinzade Ali Turan'ın Arşivindeki Belgeler-3 (Hakkında Yazılanlar, Kendi Eserleri, Not Defterleri)", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, sayı 21, Temmuz-Aralık 2011, s. 93-108.

Ahmed Kemal Bey ne hâldedirler? Arz-ı ihtiram ediyorum. Abdullah Beyefendi’yi meclis-i mebusana giderken gördüm. Lakin vicahen konuşmak, mahall-i ikametlerini bulmak henüz müyesser olmadı. Abdullah Cevdet Bey evvelce gelip yine Mısır’a geçmiş. Matbaasına ait işleri gördükten sonra temelli Cevdet de buraya gelecekmış.

Müdür-i mekteb-i İttihad Hüseyin Kemal Bey cenaplarına da tebliğ-i ihtiramat-ı nâçizânem müsted’adır. Bâki lütufl-nâme-i cevabilerine intizar eylediğimi arz ile hatm-ı kelâm ederim. Ol babda irade, üstad-ı fazilımız beyefendi hazretlerindir.

7 Kânun-ı evvel 1324/1908

M. Cevdet

İnayet buyrulacak kerem-nameleri “Sultan Bayezid’de Şark Kütüphanesi vasıtasıyla M. Cevdet” adresiyle vasıl olur.

Muallim Cevdet’in bu mektubunun dışında Hüseyinzade Ali’nin arşivinde tespit edilerek yayımlanmış başka mektuplar da vardır⁹. Cevdet Bey’in Hüseyinzade Ali’ye yazdığı mektupta en dikkat çeken husus Türkiye ve Azerbaycan aydınları arasındaki bağın artık iyice sıkılaştığını göstermesidir. Meşrutiyet’in ilanı ile heyecanlanan ve bundan büyük bir sevinç duyduğu anlaşılan Muallim Cevdet, bu hislerini Hüseyinzade Ali Bey’e açıkça ifade etmiştir. Bu durum ikili arasındaki duygu ve düşünce birliğine işaret eder. Mektupta adı zikredilen Ahmet Kemal, Abdullah Cevdet gibi diğer kişiler de eğitim ve kültür faaliyetleri vasıtasıyla Türkiye ile Azerbaycan aydınlarından müteşekkil ortak bir çevre oluştuğunu gösterir.

⁹ Yavuz Akpınar, “Yusuf Akçura’nın Hüseyinzade Ali Bey’e Yazdığı Mektuplar”, Türk Yurdu, Nisan 2011, cilt: 31 sayı: 284 (100. yıl özel sayı) s.3-13.

Yılmaz Özkaya, “Ahmet Ağaoğlu’nun Hüseyinzade Ali Bey’e Mektupları”, Türk Yurdu, Nisan 2011, cilt: 31 sayı: 284 (100. yıl özel sayı) s.14-25.

Şerife Çağın, “Abdullah Cevdet’ten Hüseyinzade Ali’ye Mektuplar ve Kartpostallar”, Yeni Türk Edebiyatı, no. 1, Mart 2010. s.195-232.

Ömer Özcan, “Hasan Sabri Ayvazof’un Hüseyinzade Ali’ye Mektupları”, Yeni Türk Edebiyatı, no. 1, Mart 2010. s.233-244.

Nazım Muradov, “Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Açısından Hüseyinzade Ali Turan ve Ahmed Raik”, Yeni Türk Edebiyatı, no.3, Mart 2011. s.167-198.

Nazım Muradov, “Bağımsız Azerbaycan İdealinin Oluşumunda Yer Alan Bir Kıbrıs Türkü: Müsevvidzade Ahmet Raik, II. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu, 21-25 Ekim 2010, Seferihisar – İzmir – Türkiye, 2. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Bildiri Kitabı, Cilt IV, ss. 47-75. Yay. haz. Doç. Dr. Ülvi Keser, Ankara, 2011.

Halef Nas, “Hüseyinzade Ali Bey Arşivi’ndeki Ali Haydar Mithat’a Ait Mektuplar (Ali Haydar Mithat’ın Hatıraları Işığında)”, Yeni Türk Edebiyatı, No. 3, Mart 2011. s.221-240.

Ahmet Kemal’in mektubunu ise M. Kayahan Özgül Son Jön Türk Kalesi Ahmet Kemâl Akünal kitabında yayımlamıştır. (M. Kayahan Özgül, Son Jön Türk Kalesi Ahmed Kemâl Akünal, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 54-55).

Mektupta göze çarpan diğer bir nokta Hüseyinzade Ali Bey'in Muallim Cevdet'e ilmî siparişler vermesi ve Cevdet Bey'in buna istinaden *Muhakemetü'l-Lugateyn*'i posta ile gönderdiğini belirtmesidir. Millî dil ve ortak kültür bilinci bu dönemin eğitimci aydınlarının zihnini şekillendiren en önemli hususlardır. Nitekim Muallim Cevdet'in de Hüseyinzade Ali'nin de hem Türkiye hem Azerbaycan'daki faaliyetleri bu bilincin daha geniş insan kitlelerine yayılmasına hizmet etmeye yöneliktir.

Sonuç

XX. yüzyılın başları, Kafkasya/Azerbaycan Türklüğü ile Osmanlı Türklüğünün birbirine daha çok yaklaştığı ve birbirini daha yakından tanıma fırsatı elde ettiği bir dönemdir. Yüzyılın ilk on yılında sırasıyla Rusya ve Osmanlı'da ilan edilen meşrutiyetlerin sağladığı kısmî özgürlük ortamı ve akabinde ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği şartlar, bir nevi köprü vazifesi görerek geçişleri kolaylaştırmış, Kafkasya Türkleri ile Anadolu Türklerinin daha sıkı bir şekilde yakınlaşmasını sağlamıştır. Bu yakınlaşmaya, Kafkasya ve Osmanlı muhitini iyi bilen dönem aydınları önemli katkılar sağlamışlardır. Bu manevi köprüyü kuran şahıslar listesine, başta Kafkasya cenahından Hacı Zeynelabidin gibi hamiyet sahibinin, Hüseyinzade Ali ve Osmanlı cenahından da Bakü'de 13 ay kalıp öğretmen okulu müdürlüğü yapan Muallim Cevdet'in ismi eklenebilir.

Bakü'de okutacağı kitaplar için hususi bir liste yapan Muallim Cevdet, şehre geldikten sonra Dârülmualiminde okutulacak derslerin programını da hazırlamıştır. Bunun yanında çeşitli konferanslar vererek eğitimin halka yayılmasına hizmet etmiş, yazılarıyla millî dil ve kimlik konularında bir şuur oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Muallim Cevdet'in Hacı Zeynelabidin'in çabalarıyla Bakü'ye getirilmesinin oldukça olumlu neticeler verdiği, onun faaliyetleriyle Azerbaycan'ın eğitim ve kültür hayatında önemli rol oynadığı inkâr edilemez bir gerçektir. Hacı Zeynelabidin kurmuş olduğu Neşr-i Maarif Cemiyeti ile Azerbaycan Türklerinin eğitim sorununu çözme yolunda ciddi bir adım atmıştır. Mart 1918'e kadar faaliyet gösteren bu cemiyette Azerbaycan'ın sonraki dönemi için millî bilince sahip nesiller yetişmiş, cemiyet bünyesinde kurulan Dârülmualimîn ile de donanımlı eğitimler Azerbaycan eğitim hayatına kazandırılmıştır. Cemiyetin gördüğü işlerde önemli vazifeler üstlenen Hüseyinzade Ali, İstanbul'la da sıkı bir iletişimde olmuş ve bir nevi İstanbul'un Bakü'deki kültür elçisi rolünü üstlenmiştir. Bu bakımdan Bakü'ye giden Ahmed Kemal ve Muallim Cevdet'in ilk buluşacakları, yanında bulunacakları ve

yardım alacakları kişinin Hüseyinzade olması kaçınılmazdı. Muallim Cevdet’in Bakü’deki görevini tamamlayıp İstanbul’a geldikten sonra Bakü’de Hüseyinzade Ali ünvanına mektup göndermesi de yine bu nedenledir. Hüseyinzade Ali Bey’in arşivinden çıkan ve bu çalışmada yayımlanan mektubun Türkiye ile Azerbaycan aydınları arasında eğitim ve kültür meseleleri aracılığıyla sıkı bir bağ oluştuğunu, bunun sonucunda millî dil, benlik meselelerinde ortak bir zümre meydana geldiğini gösterir nitelikte olduğu tespit edilmiştir.

Gerek Muallim Cevdet gerekse Hüseyinzade Ali yapmış oldukları çalışmalarla Bakü’de çok faydalı çalışmalara imza atarlar. İki isim de Azerbaycan toplumunun yüksek medeniyetler seviyesine yükselmesi noktasında yılmadan çaba gösterirler. Eğitimin önemini farkında oldukları için de halkın eğitimine yönelik projeler geliştirerek bu alana büyük katkı sağlamışlardır. İki isim görev aldıkları okullardan birçok talebenin yetişmesine destek olmuş, birçok aydının da daha sonraki yıllarda bayrağı taşımalarına olanak sağlamışlardır.

Yazar Katkıları: İki yazarın ortak kaleme aldığı bu makalede yazarların katkı oranı %50-%50 olarak bölünmüştür.

Çıkar Çatışması: Makalenin ortak iki yazarı arasında herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Etik Beyanı: Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen kurallara uyulduğunu ve “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler”e dayalı hiçbir işlem yapmadığımızı beyan ederiz. Aynı zamanda tüm yazarların çalışmaya katkıda bulunduğu, yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığını, tüm etik ihlallerde tüm sorumluluğun makale yazarlarına ait olduğunu beyan ederiz.

Etik Kurul İzni: Araştırmanın niteliği Etik Kurul İzni gerektirmemektedir.

Finansman: Bu araştırma herhangi bir fon almamıştır.

Telif Hakları: Millî Eğitim dergisinde yayımlanan çalışmaların Creative Commons Atıf Ticari Olmayan 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Veri Kullanılabilirliği Beyanı: Bu çalışma sırasında oluşturulan veya analiz edilen veriler, talep üzerine yazarlardan temin edilebilir.

Yazma Yardımı için Yapay Zekâ Kullanımı: Yazarlar, yazma yardımı için yapay zekânın kullanılmadığını beyan eder.

Extended Summary

The relations between Türkiye and Azerbaijan, which continue up to date, have a historical basis and these relations have manifested themselves in many spheres, especially in the social, military, economy and education. In almost all the social, political and cultural ties that developed between these two states in 1900-1920s, the influence of Huseynzade Ali Turan is noticeable.

After Azerbaijan was invaded by Tsarist Russia, the situation of the Turkish-Muslim population in the field of education was not very encouraging. Due to the conditions of the period, educational institutions belonging to Muslims in the Caucasus generally continued their activities within mosques with the old style. Although a small number of primary schools were established after the Caucasia became under the rule of the Tsarist regime, the children of Muslim families were deprived of modern education in these schools because the language of education was Russian. The orders regarding the founding of schools in the South Caucasia, approved by the Russian government in 1867, are also a result of Russification policies. With these difficult and extraordinary conditions, Turkish-Muslim intellectuals established national societies in Azerbaijan were making intense efforts to open schools providing education in the native language. As a result of these initiatives, Russian-Tatar schools providing education in both Russian and Turkish languages were established, as a step forward without going beyond the frameworks approved by the Tsarist regime. Apart from a few Russian-Tatar schools in big cities, there were no schools in the modern sense where Muslim people could educate their children. Although some of the population had a partially positive approach to Russian-Tatar schools, Muslims did not have confidence in other schools that served the goal of Russification and Christianization, opened by the Tsarist regime with the colonization paradigm, and they did not want to send their children to these schools.

When Russia was defeated by Japan in 1905, the nations under their sovereignty looked for a suitable opportunity to benefit from this situation and reassert their own identities. The Russian Revolution, which took place in

1905, was important for the enlightenment of the Azerbaijani people and the development of educational policies. Taking advantage of the partially liberal political environment that began to emerge in Russia, educated representatives of Azerbaijan's national bourgeoisie and intellectuals united and began to publish newspapers and magazines in the native language, establish useful societies, and open printing houses, theaters, and schools. Baku Muslim Charity Society, founded in the same year under the chairmanship of philanthropic businessman H. Z. Tagiyev, became the main center of all these national activities. With the cooperation of the national bourgeoisie and intellectuals, a new mobilization was launched to increase the literacy rate of the Muslim population; Various projects were put forward to open national schools and programs began to be written.

In fact, this situation has turned into a convenient opportunity for the Turkish people, who have had difficulties in receiving education in their native language for a long time. Thus, Caucasian Turks started to eliminate the deficiencies with the help of the Nesri Maarif Society, which they founded in 1906. The founding president of the society, Haji Zeynalabidin Tagiyev, looked for experienced teachers in the Ottoman Empire who could eliminate these deficiencies and invited Muallim Jevdet from Istanbul to Baku for this purpose. Thus, in October 1907 Muallim Cevdet went to Baku and worked as the director of the newly opened pedagogical school called "Dar al-muallim-e Islami" for 13 months. Muallim Jevdet, who returned to Istanbul after 13 months of activity, was replaced by Huseynzade Ali. Twenty days after returning to Istanbul, on December 20, 1908, Muallim Jevdet sent a letter to Baku addressed to Ali Huseynzade. The paper provides data on the period based on Muallim Jevdet's letter, also mentions the activities of Muallim Jevdet, who made significant contributions to Turkish education in Baku.

This study investigates the Ottoman contribution to the national education issue in Azerbaijan through the example of Muallim Jevdet. The basic primary source of study consists of Azerbaijan State Archives, letters between Ali Bey Huseynzade and Muallim Jevdet, and different research works. This study is also important to explain Turkey's role in Azerbaijani education life. Elaboration of purpose attention has also been paid to the Azerbaijan-Turkiye relationships with background of education in the early 20th century.

The beginning of the 20th century was a period when Caucasian/Azerbaijani Turks and Ottoman Turks became closer to each other and had the opportunity to get to know each other more closely. The environment of partial freedom provided by the constitutional monarchies declared in Russia and the Ottoman Empire in the first decade of the century, respectively, and the conditions brought about by the First World War, acted as a kind of bridge, facilitating the transitions and ensuring a closer rapprochement between the Caucasian Turks and the Anatolian Turks. Intellectuals of the period who knew the Caucasus and the Ottoman environment well made important contributions to this rapprochement. To the list of people who built this spiritual bridge, the names of patriots such as Hacı Zeynalabidin from the Caucasus side, Huseynzade Ali, and Muallim Jevdet from the Ottoman side, who stayed in Baku for 13 months and worked as the director of the teacher's school, can be added. Both Muallim Jevdet and Huseynzade Ali carried out very useful works in Baku. Both men strive tirelessly to raise the Azerbaijani society to the level of high civilizations. Since they were aware of the importance of education, they made a great contribution by developing projects for public education. The two men supported the education of many students from the schools they worked at and enabled many intellectuals to carry the flag in the following years.

Kaynakça

- Albayrak, C. (1998). *Muallim Cevdet'in Azerbaycan eğitimine katkıları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi
- Azerbaycan Milli Arşiv İdaresi (AMAI).
- Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, 2000.
- Bayat, A. (1998). *Hüseynzade Ali*. Atatürk Kültür Başkanlığı Merkezi Yayını.
- Ergin, O. (1937). *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi*. Bozkurt Basımevi.
- Genceli, M. (2021). İlhamoğlu Y. (Edt.), *Adalet Tahirzade Armağanı 70*. Çapar Yayınları.
- Guliyev, V. (2015). *1905-ci ildə İstanbulda açılan Darülmüellimat niyə qapandı?*, 525-ci Qəzet.

- Memmedov, X. (1996). *Azerbaycan Milli Harekâtı*.
- Memmedova, N. (2005). “*Neşri- Maarif*” Cemiyetinin yaranması ve faaliyeti. Elm.
- Nusretoğlu, T. (2017). *Azerbaycan’da Rus kilisesi ve Rusçuluk faaliyetleri (1828-1905)*. Ötüken Neşriyat.
- Nusretoğlu, T. (2021). *Osmanlı Hariciyyesinin Güney Kafkasya raporları*. Berikan yayınevi.
- Sayar, A. (2020). “*Muallim Cevdet*” İslam Ansiklopedisi. Ankara: Diyanet Yay. Cilt: 30.
- Yalçinkaya, A., Hasanlı., C., Caşın., M., İşyar., Ö., Efeğil., E., Kılıçbeyli., E., ve Özdal., B, (2015). *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset (5.baskı)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.